

TÜRK AĞAÇ KÜLTÜ İNANCININ DEDE KORKUT HİKÂYESİNDEKİ YANSIMALARI

Metin ERGUN

Mitoloji semboller ilmidir. Mitolojinin sembolleri kelimelerdir.¹ Diğer ilim dallarında her sembol, bir anlamı çağrıştırırken mitolojinin sembolleri anlam içinde anlamı çağrıştırır.

Mitolojiye “üç boyutlu resim” mantığıyla yaklaşmak gerekir. Resmin dış yüzeyindeki anlamsız şekiller, mitolojinin kelimeleri gibidir. Bu tür resimlere bakma tekniğini bilir ve bu teknikle resme bakarsanız, o anlamsız dış (ilk) şekiller, sizin için anlamlı şekiller hâline gelir. Aynı şekilde mitolojiyi araştırırken de her kelimeyi üç boyutlu resim olarak görmek ve aynı mantıkla yaklaşmak ve araştırmak gerekir.

Mitoloji fiili hayatın ürünü değildir; ruhî hayatın, düşünce hayatının ürünüdür.² Belki de bu yüzden tamamen kelimelerin dünyasında yaşamaktadır. Milletler, bugün hangi düşünce sisteminde veya hangi inanç sisteminde olurlarsa olsunlar; ilk inanç sistemleri sırasında ortaya çıkan kelimeler, dillerinden atılmadığı müddetçe mitoloji dünyalarını ne bugün, ne de gelecekte terk edebilirler. O kelimeler yaşadıkça - toplumsal ilişkiler açısından etkili olmasa bile - mitolojileri de kelimelerin dünyasında yaşamaya devam edecektir.³

Bu değerlendirme Türk Mitolojisi için de geçerlidir. Türk boylarının tamamına yakını tarihin erken devirlerinde mitoloji kültürü dönemi aşamalarını aşmış olmalarına, hatta bazı Türk boyları bilinen tarihin ilk devirlerinde düzenli, teşkilâtli devletler kurma anlayışına, dolayısıyla mitolojik destan kültürü dönemi aşamalarını geçmiş olmalarına rağmen mitolojik inançları bazı pratiklerde ve özellikle kelimelerin dünyasında yaşamaya devam etmiştir.

Dede Korkut Kitabı bu kabil eserlerimizdendir. Genel olarak XIV. yüzyılın sonuyla XV. yüzyılın başlarında yazıya geçirildiği kabul edilen Dede Korkut hikâyeleri, Türklerin tarihin erken devirlerinde mitoloji ve mitolojik destan devrini

¹ Mythos, eski Yunan dilinde söz demektir. Adından da anlaşılacağı üzere mitoloji, sözle ilgilidir. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Azra Erhat; *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 1978, 5; Kemâl Abdullah, *Gizli Dede Korkut*, İstanbul 1997, 44-82;84-105.

² Bazı araştırmacılar mitolojik düşünceyi Batı dillerindeki *legenda* teriminin dünyasında, yani tarihî şahsiyetlerin hayatlarında, onların tecrübelerinde aramaktadırlar. Hâlbuki mitoloji, kelime anlamından da anlaşılacağı üzere düşüncenin, inancın serüvenidir.

³ Dilimizdeki cenaze kaldırmak, göğermek gibi fiillerle; Tanrı dağı, Mingi Tav, Nur Ata, Babadağ vb. yer adlarıyla ilgili bir çok kelime buna örnek gösterilebilir.

geçen, teşkilâtlı devlet kurma anlayışını gelenek hâline getirdiği kabul edilen Oğuz boyunun destanıdır. Yani Oğuz Türkleri, Dede Korkut hikâyelerinin yazıya geçirildiği dönemde ileri kültür seviyesinde bir topluluktur. Onların hayatlarına yön veren şey, artık dış dünyayı duygularla kaplı algılama şekli yani mitoloji değil; tarihî tecrübe ve kültürler arası ilişkilerdir.

Böyle olmakla birlikte Dede Korkut hikâyeleri tamamen mitolojinin dünyasıdır. Bunun sebebi hikâyeleri oluşturan kelimeler ve hikâyelerdeki davranış şekilleridir. "Hikâyeler" belki tarihî maceranın bakiyeleri; fakat, hikâyeleri oluşturan sözler mitolojik düşüncenin bakiyeleridir.

Dede Korkut hikâyelerinde kelimelerin dünyasında yaşayan mitolojik bakiyelerden biri Gök Tanrı inanç sisteminde büyük bir önemi haiz ağaç kültürüdür. Ağaç kültü hikâyeleri oluşturan kelimelerin ön anlamlarında değil; arka anlamlarında görülmektedir.

Burada ağaç kültürünün diğer kültürlerde nasıl görüldüğü; bu kültürün prensiplerinin ne olduğu üzerinde uzun uzadıya durulmayacaktır.⁴ Sadece Dede Korkut hikâyelerinin arka anlamında yaşayan Türk mitolojik düşünce sisteminin ağaçla ilgili tasavvurlarını daha iyi anlamak ve çözebilmek için bu kültürün mitolojik dönem Türk düşüncesindeki anlamı ve yeri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Ağaç kültü, dünyadaki birçok kültürlerde olduğu gibi, Türk kültürünün mitolojik dönemi için de oldukça önemlidir. Türk düşüncesi, yaratılmışlığı izah ederken ağacı, bu olayın ana motifi olarak gösterir. Türk düşüncesine göre ilk insan yaratıldığında dokuz dallı bir ağacın altında yaratılmıştır. Tanrının insanla ilk muhatap olduğu yer dokuz dallı ağacın altıdır.⁵

Mitolojik dönem Türk düşüncesinde kutsal (mübarek) ağaç, Tanrı'ya ulaşmanın yoludur. Yani Tanrı ile insan arasında bir vasıta. İnanca göre kutsal dağlar gibi kutsal ağaçların da başları insan gözüyle görülmeyecek şekilde göğe doğru uzanmakta ve Türk düşüncesine göre gökte olduğu farz edilen ve bir ışık âleminden ibaret olan Cennet'e ulaşmaktadır.⁶ Cennet de Türk düşüncesinde esas itibarıyla "mekândan münezze" olarak kabul edilen Tanrı'nın dünyayı ve insanları idare ettiği mekândır. Kutsal ağaçlar, zamanla bu konumdan uzaklaşarak Türkün düşüncesinde Tanrı'nın somut bir görüntüsü olarak algılanmaya başlamış ve "tanrısal"lık kazanmıştır. Dağ ve Hakanla birlikte bir nevi Tanrı'nın yeryüzündeki iz düşümü

⁴ Ağaç kültü hakkında daha geniş bilgi için bk: James S. Frazer (çev. Mehmet H. Doğan), *Altın Dal – Dinin ve Folklorun Kökleri-I*, İstanbul 1991, 1-110.

⁵ Bk. Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara 1972, 13-21; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi-Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar -I*, cilt, Ankara 1971, 419-493. Emel Esin, "Ötüken Yıy (Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar)", *Atsız Armağanı*, İstanbul 1976, 147-186.

⁶ Daha geniş bilgi için bk: Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi- Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar*, II. cilt, Ankara 1995, 478-479; A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 64; B. Ögel, *Türk Mitolojisi - I*, 90-92; Radloff, *Sibiryadan*, II, Ankara 1964, 7; G. V. Ksenofontov, "Şamanizm", *İzbrannie Trudi*, Yakutsk 1992, 41; L. P. Potapov, *Altayskiy Şamanizm*, Leningrad 1991, 26-27.

olarak görülür hâle gelmiştir. Tanrı değil, fakat tanrısal olarak kabul edilen kutsal ağaç, Türk düşüncesinde ileriki dönemlerde Tanrı'yı sembolize etmeye başlamıştır. Kutsal ağaç artık mitolojinin sözcüklerinde Tanrı'nın ve dünyadaki tanrısallığın sembolü hâline gelmiştir. Dede Korkut hikâyelerinin kelimelerindeki mahiyeti de böyledir. Dede Korkut'da "tanrısallık"ın tam karşılığıdır.

Türk mitolojisinde kutsal olarak kabul edilen ağaçların belli vasıfları vardır. Bir ağacın kutsal olarak görülebilmesi için mutlaka bu vasıflardan en az birine sahip olması gerekir. Bu vasıflar esas itibarıyla Gök Tanrı'nın sıfatlarıdır. Bu vasıflar şunlardır:

a) Yalnız ağaç olmalıdır: Bir ağacın kutsal olarak kabul edilebilmesi için mutlaka bulunduğu mekânda yalnız başına bulunması gerekir. Türk düşüncesine göre Tanrı tektir ve eşi ve benzeri yoktur. Tanrıyı sembolize eden varlığın da onun bu sıfatına uygun olması gerekir.

b) Yapraklarını ya yaz-kış dökmeyen ya da çok az döken bir ağaç olmalıdır. Türk düşüncesine göre ebedî olan tek şey Tanrı'dır; Tanrı ölmez. Aynı şekilde Tanrı'yı sembolize eden varlık da ebedî olmalıdır. Yaz-kış yapraklarını dökmeyen ağaç, bu hâliyle sonsuzluğu sembolize eder.

c) Kutsal ağaç, etrafındaki ağaçlardan ya daha uzun, ya da daha heybetli, daha gösterişli olmalıdır. Türk inancına göre Tanrı, el-kebîr, el-melîk, el-âzîmdir. Yani Tanrı, bütün mevcudattan daha büyük, daha sahip, daha hâkim ve daha azametli, daha gösterişlidir. Tanrı'nın bu dünyadaki sembolü de aynı sıfatlara sahip olmalıdır.

ç) Kutsal ağaç, meyvesiz olmalıdır. Türk düşüncesinde Tanrı doğmaz ve doğurmaz. Türk inancında her şeyi var eden, fakat kendisi var edilmeyen; doğmamış ve doğurmamış olmakla birlikte sonu da olmayan şey Tanrı'dır.

d) Kutsal ağaç, etrafındaki ağaçlardan daha yaşlı olmalıdır. Türk düşüncesinde Tanrı, sonsuzluğun, ebedîliğin sembolüdür. Yaşlılık Tanrısallığın yani sonsuzluğun sembolüdür.

e) Kutsal ağaç, geniş ve koyu gölgeli olmalıdır. Türk düşüncesinde Tanrı sığınılan şeydir. Tanrı zorda kalanlara yardımcı olur.⁷

Kutsal ağaçla ilgili bu vasıfları daha da çoğaltmak mümkündür. Bu vasıfları ne kadar çoğaltırsak çoğaltalım, bilmemiz gereken kutsal ağaçla ilgili bütün bu niteliklerin aynı zamanda Tanrı'nın sıfatları olduğudur. Yeryüzünde Tanrıyı değil ama "tanrısallığı" temsil eden kutsal ağaç, en az bir özelliğiyle Tanrı'yı insanların düşünce dünyasında sembolize etmektedir.

Türk'ün erken dönem düşünce ve inancında bu şekilde yer alan kutsal ağaç, mitolojik dönem kültür anlayışını çok erken devirlerde aşmış olsa bile binlerce yıldır onun kelime dünyasında yaşamaktadır.

Türkler'in mitolojik düşünce sistemini geçip yüksek medeniyet anlayışına ulaştıkları bir devirde yazıya geçirilen *Dede Korkut Kitabı*'nın söz dünyasında

⁷ Türk dünyasının her yerinde kutsal olarak kabul edilen ağaçların tamamı bu vasıflardan en az birine sahip olmak zorundadır. Bunu bütün örnekler teyit etmektedir.

yukarıda da belirttiğimiz gibi birçok mitolojik unsur gibi ağaç kültü de görülür.⁸ Dede Korkut'taki bu sözlerin arka anlamlarını şöyle açıklayabiliriz.

Dede Korkut Kitabı'nda ağaç kültü en anlamlı şekliyle "Salur Kazanuñ Oğlu Uruz'u asmak için götürürlerken Uruz onlara şöyle der: "Mere kâfir aman, Tañrınıñ birliğine yokdur güman, koñ meni bu ağaç ile söyleşeyim" der. Sonra da ağaca dönüp:

"Ağaç ağaç dir isem saña erilenme ağaç ,
Mekke ile Medinenüñ kapısı ağaç,
Müsa Kelümüñ asası ağaç
Böyük böyük sularuñ köprüsi ağaç
Kara kara deñizleriñ gimisi ağaç
Şâh-ı Merdan Alinüñ Düldülinüñ eyeri ağaç
Zülfikaruñ kınıyile kabzası ağaç
Şah Hasan ile Hüseynüñ bişigi ağaç" der.⁹

Bu soylamanın buraya kadar olan kısmı, Gök Tanrı inancıyla İslâmî inancın çatışmasından ibarettir. Oğuzlar bu dönemde inanç olarak tamamen Müslüman olmuşlardı. Fakat kültürel olarak hâlâ daha Şamanizmle karışmış Gök Tanrı inancındaydılar. Uruz, daha ağacın yanına gelir gelmez "Mere kâfir aman, Tañrınıñ birliğine yokdur güman" diyerek inanç ve kültüründeki bu çatışmayı ortaya koyar. Uruz'un kültürünün kodlarında ağacın yeryüzünde Tanrı'nın sembolü olduğu kayıtlıdır. Kültürel hafızası onu bu sembole götürmüştür. Fakat o, artık "Lâ ilâhe illâllah" inancındadır. Bu yüzden "Tañrınıñ birliğine yokdur güman" ile söze başlamaktadır.¹⁰ Sonra kültürel kodları onu Gök Tanrı'nın yeryüzündeki sembolüyle İslâmî mübareklerini birleştirmeye zorlamıştır. Hemen daha bu "zorlama"nın başındaki " ağaç ağaç dir isem saña erilenme ağaç" sözleriyle tarihî arka plândaki inancıyla hesaplaşmaktadır: Ben seni Tanrı'ya ulaşma vasıtası olarak görmekteydim. Sen benim için Cennet'e gidilen yoldun. Üstelik inancıma göre senin adını bile söyleyemedim. Çünkü sen benim için alelâde bir şey değil, mübarek, kutlu bir şeydin. Bu yüzden sana "ağaç dersem erilenme" düşüncesine gelmektedir. Sonra da belirttiğimiz gibi hafızasındaki bu "kutsal" ile hâldeki inancının mübareklerinin bağlantısını kurmaktadır. Yani kültürel hafızası yüzünden onu tam olarak terk edemiyor. Ve bunu "Mekke ile Medine'nin kapısının Musa kelîmin asasının, Şah-ı Merdan Alinün düldülinün eyerinin, zülfikaruñ kınının, Şah Hasan ile Hüseynüñ bişiginin ağaç olması" ile delillendirmektedir.

⁸ Dede Korkut'ta ağaç kültürünün yanında Gök Tanrı inancının, su, dağ, ateş kültlerini vs. görmek mümkündür.

⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı, I*, Ankara 1958, 108-109.

¹⁰ Dede Korkut hikâyelerindeki İslâmiyet ile Şamanizm inançlarının çatışması hakkında daha geniş bilgi için bk. M. Bilgin Saydam, *Deli Dumrulun Bilinci – Türk İslâm Ruhu Üzerine Bir Kültür Psikolojisi Denemesi* – İstanbul 1997; Kemâl Abdullah, *Gizli Dede Korkut*, İstanbul 1997; Ä. Margulan, "Korkut Ata Ömiri Men Epsanaları", *Culdız*, 3, 1983, 139-166.

“Soylama”nın devamındaki “Eger erdür eger avratdur korhusı ağaç”¹¹ sözleriyle kültürel hafıza tekrar ortaya çıkmakta ve Uruz’u Gök Tanrı’nın el-kahhar, el-kudret, el-hakîm, el-cebbar sıfatlarına götürmektedir.¹² Her şeye gücü yeten, hâkim-i mutlak olan, her şeyi kahretme gücüne sahip olan O’dur; yani Tanrı’dır. Yani yeryüzünde onu sembolize eden ağaçtır.

“Soylama”nın devamında bu kültürel hafıza iyice ortaya çıkmaktadır: “Başuñ ala bakar olsam başsuz ağaç; dibüñ ala bakar olsam dipsüz ağaç”.¹³ Uruz’un kültürel kodlarındaki kutsal ağacın başı ve dibi görünmez. İnanca göre onun dalları gökyüzüne Gök Tanrı’nın da mekânı olan Cennet’e ulaşmaktadır. Kökleri de yerin dibine şeytanın da mekânı olan Cehennem’e kadar inmektedir.¹⁴ Kutsal ağaç, istediğini Cennet’e, yani Tanrı’nın katına; istediğini Cehennem’e yani şeytanın yanına götürebilir. Her kim Gök Tanrı’nın emir ve nehiyleri doğrultusunda hareket etmişse onu Tanrı katına; her kim ki Gök Tanrı’nın yolundan çıkmışsa onu şeytanın yanına götürür. Bu yüzden Uruz’un ataları biri öldüğü zaman cesedi önce Tanrı katına çıkarması için ağaca asarlarmış.¹⁵ “Temir terek”, “Temir kavak” veya “hayat ağacı” da denilen bu inanış, sadece Türk mitolojisinde değil; bütün dünya mitolojilerinde görülür.

“Soylama”nın devamında “Götürecek olur isen, yiğitliğim seni tutsun ağaç; Bizim ilde gerek idin, ağaç”¹⁶ ifadeleri görülmektedir. Bu ifadelerin ön anlamlarını anlamak bile oldukça zordur. Arka anlamlarının izahı ise imkânsız gibidir. Ağaç Uruz’u nereye götürecektir; Uruz’un yiğitliği onu nasıl tutacaktır; ağaç niçin Uruz’un ilinde gereklidir? Bunlar derin ama güzel ifadelerdir. Biz bu ifadelerde de kültürel hafızanın devreye girdiği düşüncesindeyiz. İnanca göre Türk hakanları ve Türk beyleri “Ben güzel ahlâkı tamamlamak için geldim” şuuruyla bu dünyaya gelmektedirler. Onları, kendi emir ve yasaklarını insanlığa öğretmeleri için bizzat Tanrı dünyaya göndermiştir.¹⁷ Vazifeleri bitince de “Gök Tanrı’ya borcumu ödedim” anlayışıyla Tanrı katına çekilmektedirler.¹⁸ Yukarıda belirttiğimiz gibi çekilme yollarından biri cesetlerinin ağaca asılmasıdır. Bu çekilme ancak ve ancak vazife

¹¹ M. Ergin, *age*, 109.

¹² Daha geniş bilgi için bk. Sait Başer, *Gök Tanrı’nın Sıfatlarına Esmâ-ü’l – Hüsnâ Açısından Bakış*, İstanbul 1991.

¹³ M. Ergin, *ay*.

¹⁴ Dünya ağacı için bk. B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, II, 480-481; *Manas Entsiklopediya*, I, Bişkek 1995, 127; Jean – Paul Roux (çev. Prof.Dr. Aykut Kazancıgil), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Ankara 1994, 123.

¹⁵ A. İnan, *Şamanizm*, 187.

¹⁶ M. Ergin, *age*, 109.

¹⁷ Daha geniş bilgi için bk. Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, 571-610.

¹⁸ Oğuz Kağan destanında Oğuz Kağan’ın ağzından şu sözler verilir:

“Nice dostlar güldürdüm! / Ben ödedim çok şükür!

Borcumu Gök Tanrı’ya! / Veriyorum artık ben, sizin olsun bu yurdum!”

B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, 127.

bitince ve vadeyle olmaktadır. Kâfirlerin elinde esir olarak asılmak, bu yolla ölmek bir Türk beyi için utanç verici bir şeydir. Uruz, henüz Gök Tanrı'ya borcunu ödememiştir, fakat Tanrı'nın yolundan da ayrılmamıştır. O ana kadar Tanrı yolunda yaptığı hizmetler, ağacın onu bu şekilde götürmesine engeldir. Tanrı hizmetindeki yiğitliği buna engel olacaktır. "Bizim ilde gerek idin, ağaç" ifadesini ise şöyle açabiliriz: Türk düşüncesinde her evin, her ailenin, her boyun bir ağacı vardır.¹⁹ Bu ağaç orada hem Han'ı hem de Tanrı'yı sembolize ederdi. Han ve bey soyunun birer ağacı vardı. Bu kişiler ölünce ağaçlar da kururdu veya kesilirdi. Ağaç, Han'ı dolayısıyla devleti de sembolize ettiği için aynı zamanda orada Gök Tanrı'nın hükümlerinin geçerli olduğunun göstergesiydi. Ağaç aynı zamanda neslin devamının işaretidir. Uruz asılırsa ağaç yok olacaktır. Uruz'un elinde artık Tanrı hükmü geçmeyecektir; nesil ve devlet yok olacaktır.

Bu ev ağacı motifini Kam Pürenüñ Oğlı Bamsı Beyrek Boyu'nda da görürüz. Beyrek tutsaklıktan dönüp baba yurduna gelirken şöyle bir ifade geçer: "... Andan babasınun ordusına geldi. Meger ivleri önünde bir büyük ağaç var idi, dibinde bir yahşı bınar var idi."²⁰

Bu ifade ile Uruz'un "Bizim ilde gerek idin ağaç" sözü birbiriyle ilgilidir. Belirttiğimiz gibi, Türk düşüncesinde her evin kutsal bir ağacı vardır. Bu, o evde Tanrı "kut"unun, kısacası Tanrı'nın olduğunun göstergesidir. İnanca göre, bu ağaç, dolayısıyla Tanrı orada olduğu için o evde bolluk ve bereket, iyilik ve güzellik var demektir. Aynı zamanda o ev, emin yerdir; sığınılacak, misafir olunacak yerdir. Çünkü orada Tanrı vardır; Tanrı'nın olduğu yerde de kötülük olmaz.

Soylama "Kara hindî kullarıma buyurayidim; seni parça parça doğrayalar idi, ağaç"²¹ ifadeleriyle bitmektedir. Bu ifadelerin ön anlamı açıktır. Uruz, "eğer seni doğratsaydım, beni asamayacaktın" demek istiyor. Arka anlamını ise şöyle açabiliriz: Dede Korkut hikâyeleri, Türklerin İslâmiyeti kabul ettikleri dönemin eseridir. İslâmla birlikte bütün eski inançlar terk edilmiş; onların göstergeleri de yok edilmiştir. Buradaki "Kara hindi" ifadesiyle Müslümanlar kastedilmektedir. Eğer Uruz, ağacın kendisi için ifade ettiği anlamı söylemiş olsaydı; o ağaç yok edilirdi. Uruz, burada ağaca, yani onun sembolize ettiği Tanrı'sına küsmüştür. Esasında Türk düşüncesinde Tanrı'ya isyan da zaten yoktur. Çünkü Türk'ün yaratılışının gayesi Tanrı'ya hizmettir: Tanrı yolunda olmaktadır. Türk olsa olsa Tanrı'sına küser.

Dede Korkut'un "Basat'ın Tepegözi Öldürdüğü Boy"da da kutsal ağaç motifiyle karşılaşırız. Basat'ın Tepegöz'e karşı söylediği aşağıdaki sözler bu motifi yansıtır:

"Kalarda koparda yerim gün ortaç!

Karanğu dün içre yol azsam, umum Allah!

Kaba alem götüren Hanımız Bayındır Han!...

Atam adın sorar olsan, kaba ağaç!

¹⁹ Bk. B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, II, 468.

²⁰ M. Ergin, *age*, 138.

²¹ M. Ergin, *age*, 109.

*Anam adın der isen kağan arslan!
Benim adım sorar isen, Uruz oğlu Basat'tır!"²²*

Basat'ın bu sözleri ilk dönem Türk düşüncesi açısından oldukça önemlidir. Basat, atası olarak kaba ağacı göstermektedir. Neden "kaba ağaç" Basat'ın atasıdır? Türk inancına göre yukarıda da belirttiğimiz gibi Hakan ve beyler, bu dünyaya Tanrı tarafından gönderilmişlerdir. Mitolojide Tanrı, hakanları genellikle ağaç yoluyla gönderir.²³ Buradaki "kaba" ifadesinin izahını daha sonra yapmaya çalışacağız. Belirttiğimiz gibi ağaç, yeryüzünde Tanrı'nın gölgesi; sembolüdür. Aynı şekilde hakan da onun temsilcisidir.²⁴ Bu sözlerle Basat, kendisinin kutsal ağaç yoluyla Cennet'ten dolayısıyla Tanrı'dan geldiğini; bu yolla da Tepegöz'ün kırdaki bir pınardan, Cehennem'den dolayısıyla şeytan'dan geldiğini belirtmeye çalışır. Bir örneğini Oğuz Kağan destanında da gördüğümüz bu Türk'ü yok etmeye çalışan canavar, tepegöz tipi; kötülüğün temsilcisidir. Mitolojide kötülüğün merkezi şeytandır. Oğuz Kağan'da ve Dede Korkut'ta Türk'ü bu canavardan kurtaran kahramanlar ise iyiliğin temsilcisidirler. Mitolojide mutlak iyi, Tanrı'dır. Dolayısıyla Tepegözle Basat'ın mücadelesinde biz, aynı zamanda Tanrıyla şeytanın mücadelesini görmekteyiz.

Tekrar "Atam adın sorar olsan, kaba ağaç" ifadesine dönecek olursak; bu ifadenin henüz Şamanizm ve Budizm'in tesirinin görülmediği Gök Tanrı inancı dönemine ait bir motif olduğunu söyleyebiliriz. Türk mitolojisinde ağaçtan doğma motifi yoktur. Kahramanlar, ağaç yoluyla Cennet'ten gelmektedir.²⁵ Ağaçtan doğma daha sonraki dönemlerde ortaya çıkar.²⁶ Türk'ün Tanrısı insan formunda değildir; dolayısıyla doğma-doğurma gibi yaratılmışlık özelliklerine sahip değildir. Yani o, "lem yelid ve lem yûled" ve "teñri teg teñgri'de bolmış"tır.²⁷

Dede Korkut hikâyelerinde en çok görülen ifadelerden biri "Kölgelüçe kaba ağacuñ kesilmesün" ifadesidir. Dede Korkut, hikâyelerin sonunda ortaya çıkar ve Oğuz'a "yöm" (nasihat, öğüt) verir. Dirse Han Ogu Buğaç Han Boyu, Salur Kazanuñ İvi Yağmalandığı Boy, Kam Pürenüñ Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Big Oğlu Uruz Bigüñ Tutsak Olduğı Boy, Duha Koca Oğlu Delü Dumrul Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Begil Oglu Emrenüñ Boyu gibi birçok "boy"da bu ifade geçmektedir.²⁸

*"Karlu kara taglaruñ yıkılmasun,
Kölgelüçe kaba ağacuñ kesilmesün,*

²² M. Ergin, *age*, 214.

²³ Uygurların Türeyiş efsanesinde bu inancı açıkça görürüz. Daha geniş bilgi için bk. H. N. Atsız, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1992, 78.

²⁴ B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, ay.

²⁵ B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, 101; II. Cilt, 483.

²⁶ Bk. 25 numaralı dipnot.

²⁷ İhlas suresi, 3. ayet.

²⁸ M. Ergin, *age*, 184, 206, 225.

Kamın akan görklü suyuñ kurımasun"²⁹

Salur Kazanuñ İvi Yağmalandığı Boy'da geçen bu duada da görüldüğü gibi, bu tip "yöm" lerde dağ, ağaç ve su üçlemesi vardır. Bu üçlemedeki üç unsur da Cennet'le dolayısıyla Tanrı'yla ilgilidir. Türk düşüncesinde kutsal dağın zirvesiyle kutsal ağacın dalları Cennet'e ulaşmaktadır. Kutsal su da Cennet'ten çıkıp tekrar Cennet'e dönmektedir.³⁰ Bu dualardaki ana düşünce şudur: Senin ilinin kutsallarının, tanrı-sallarının Cennet'le ve Tanrı ile ilişkisi kesilmesin. Yani Tanrı'dan kut almış olan bu kutsallar sürekli senin ilinde olsun. İnanca göre Tanrı kutunun olduğu yerde Tanrı var demektir. Tanrı'nın olduğu yerde de iyilik, güzellik, bolluk, bereket, huzur vardır.

Türk düşüncesine göre kutsalın yani Tanrısalın olmadığı yerde şeytan görülür. O zamanda orada kötülük, çirkinlik, yokluk hâkim olur. Bu anlayışla bakınca Dede Korkut, bu dualarında Oğuz ülkesindeki Tanrı kutunun yok olmamasını, dolayısıyla orada şeytanın hâkim olmamasını dilemektedir.

"Kaba ağaç" ifadesi, Dede Korkut hikâyelerinin bazı kahramanlarının sözleri arasında da görülür. Kam Pürenüñ Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ve Kazan Big Oğlu Uruz Bigüñ Tutsak Olduğu Boy ile Uşun Koca Oğlu Segrek Boy'unda görülen bu ifadeler temel felsefe itibarıyla yukarıda belirttiğimiz Dede Korkut'un duasıyla ilgilidir. Bununla birlikte temel felsefede benzerlik görülse de aralarında az da olsa fark vardır. Bu hikâyelerde "kutsal"ın dünyasına beyler ve beylerin oğulları da girmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Türk düşüncesine göre, Hanlar, beyler ve onların oğulları Oğuz ülkesinde "kutsal"ın emrinde vazifeli kimselerdir. Yani bir nevi bu dünyada "kutsal"ı temsil etmektedirler. Bu anlayışı Dede Korkut hikâyelerinde en güzel şekilde Kam Pürenüñ Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ile Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda ve Kazan Big Oğlu Uruz Bigüñ Tutsak Olduğu Boy'da görürüz.

Beyrek, yedi yıl kaldığı esaretten kurtulup eline dönerken "ozan" kılığına bürünür ve yolda kız kardeşiyle karşılaşır. Kız kardeşi ona:

" Karşu yatan kara tağum yıkılıpdur,

Ozan seniñ haberüñ yok.

Kölgelüçe kaba ağacum kesilüpdür,

Ozan seniñ haberüñ yok." der.³¹

Bu söyleyişte Bey soyundan gelen Beyrek, Oğuz elinde "kutsal"ın sembolü olarak gösterilmiştir. Beyrek, burada "kutsal"ın diğer bir sembolü olan "kölgelüçe kaba ağaç"ı da sembolize etmektedir. Âdeta Oğuz elinin Tanrıyla ilişkisini sağlayan tek varlıktır. Beyrek'in tutsaklığı kölgelüçe kaba ağacın kesilmesi, yani Tanrı kutunun Oğuz elinde yok olması, dolayısıyla Oğuz elinden Tanrı'nın çekilmesi olarak verilmektedir. Beyrek'in dolayısıyla Tanrı'nın olmadığı Oğuz elinde artık kötülük, kargaşa vardır; yani şeytan vardır. Kazan Big Oğlu Uruz Bigüñ Tutsak

²⁹ M. Ergin, *age*, 115.

³⁰ B.Ögel, *Türk Mitolojisi*, II, 315-421; 423-464.

³¹ M. Ergin, *age*, 140.

Olduğu hikâyedeki Uruz'un anası Burla Hatun'un sözlerini de aynı şekilde yorumlamak gerekir. Burla Hatun, oğlu Uruz'un tutsak olmasının suçunu Kazan'da görmektedir ve ona "Kölgelüçe kaba ağacum kesen Kazan" demektedir.³² Bu ifadenin anlamı, Beyrek'in kız kardeşinin sözlerinin anlamından farklı değildir.

Tutsaklıktan kurtulan Beylere karşı söylenen sözlerin anlam dünyasını da aynı şekilde düşünmek gerekir. Kızkardeşi, Beyrek'i tanıdıktan sonra:

*"Argap argap kara tağun yihulmuşidi yüceldi ahır;
Kanlu kanlu sularun soğulmuş idi çağladı ahır,
Kaba ağacun kurumuş idi, yeşerdi ahır" der.*³³

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda da Segrek, tutsak olan kardeşi Egrek'i kurtarmaya gitmek için anasının yanına gelince anası:

*"Ağzun için öleyim oğul,
Dilün için öleyim oğul,
Karşu yatan kara tağun
Yıkılmış idi, yüceldi ahır
Akındılı görklü suyun
Soğulmuş idi, çağladı ahır
Kaba ağaçda tal budağun
Kurumuş idi, yeşeriüp göğerdi ahır" der.*³⁴

Bu ifadelerde beylerin tutsaklığı kaba ağacın kuruması olarak verilmektedir. Kaba ağaç kurumuştur; yani Oğuz elinde Tanrı ile ilişki kesilmiş; Tanrısal yok olmuş, "kutsal" Oğuz elinden çekilmiştir. Onların tutsaklıktan kurtulması, Oğuz eline tekrar Tanrı kutunun gelmesi; kutsalın tekrar Oğuz elinde hâkim olması; kargaşanın karanlığın yok olması; şeytanın hâkimiyetinin bitmesi olarak algılanmaktadır. Kaba ağacın yeşermesiyle birlikte Oğuz eline tekrar huzur, bolluk-bereket, güzellik, iyilik yani "kutsal" gelecektir.

Bütün bu izahlardan sonra "kölgelüçe kaba ağaç" ifadesinde geçen "kaba" sözüne dönebiliriz: Dede Korkut hikâyelerinde "kaba" sözcüğü hem kutsal ağacın nitelimesinde geçmekte; hem kutsal dağın nitelimesinde, hem de kutsalın yer-yüzündeki sembollerinden biri olan beylerle birlikte geçmektedir.³⁵ Beyler, "kaba" dizlerini, ökçelerini yere vurmaktadırlar.

Bu sözcük, Tarama Sözlüğünde "Büyük, iri, kocaman" olarak verilmiştir. Hâlbuki sözcük, Tarama sözlüğündeki örneklerde farklı anlamlardadır.³⁶

"Kaba" hemen hemen bütün sözlüklerde büyük, iri, yüksek, kalın ve kocaman olarak izah edilmiştir. Bu izah, kelimenin ön anlamı bakımından doğrudur. Fakat, mitolojik anlam itibarıyla yetersizdir. *Tarama Sözlüğü*'ndeki örneklerin tamamının

³² M. Ergin, *age*, 173.

³³ M. Ergin, *age*, 150.

³⁴ M. Ergin, *age*, 227.

³⁵ M. Ergin, *age*, 11, 13, 20, 21, 24, 35, 36, 46, 50, 53, 66, 67, 91, 97, 104, 117, 122, 129, 131, 136, 149, 154, 169, 188, 202, 212, 231, 232, 253, 258, 268, 269, 277, 278.

³⁶ *Tarama Sözlüğü*, IV, Ankara 1969, 2143.

anlamı *Dede Korkut Kitabı*'ndaki "kaba" sözcüğünün anlamına uygundur. Yine tamamı ağaçla ilgilidir. Bu da *Dede Korkut Kitabı*'nda geçen "kölgelüçe kaba ağaç" nitelemesinin Türk kültürü açısından ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

"Kaba" sözcüğü *Dede Korkut Kitabı*'nda otuz dokuz defa geçmektedir. Bunların tamamına yakını "kutsal"ın yeryüzündeki sembolleri olan dağ, ağaç ve beyle ilgilidir. Çok azı ise bunun dışındadır ki onlar da kutsalın "ekber" ve "azîm" sıfatlarıyla ilgilidir. Görüldüğü üzere *Dede Korkut Kitabı*'nda "kaba" sözcüğü "kutsal"ın sıfatlarından biri olarak kullanılmıştır. *Dede Korkut Kitabı*'ndaki ve *Tarama Sözlüğü*'ndeki bu örneklerden hareketle Türkçe'deki "kaba" sözcüğünün mitolojik arka anlamının Tanrı ve Tanrı'nın sıfatları olan ulu, büyük, kocaman, yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bu anlam kültür değişikliğinden sonra da yaşamaya devam etmiş ve Türk tarikat çevrelerinde Tanrı, hâl ehli olanlara "Kaba Türk" suretinde görünmüştür.³⁷ Anadolu'daki kaba ağaç, kaba dağ, gibi yer isimlerine de aynı mantıkla yaklaşmak gerekir.

Dede Korkut Kitabı'nda kutsal ağaç nitelenirken "kaba" sıfatıyla birlikte kullanılan "kölgelüçe" sözcüğü de mânidardır. Gölge demek olan bu sözcüğün mitolojik anlamı oldukça derindir. Gölge sığınılan, dem alınan yerdir. Belirttiğimiz gibi Türk mitolojisinde bir ağacın kutsal olarak kabul edilmesi için aranılan özelliklerinden biri gölgesinin geniş ve koyu olmasıdır. "Kutsal"ı sembolize eden kutsal ağacın gölgesi geniş ve koyu olmalıdır. Çünkü kutsal sığınılan, korunulan şeydir. Türk mitolojisinde zorda kalanlar "kaba ağaç"ın "kölgesi"ne sığınmaktadırlar. Dolayısıyla Tanrı'ya; Tanrı'nın el-mü'min, es-selâm ve el-müheymin³⁸ sıfatlarıyla "Besmele"nin anlamına sığınmaktadırlar. Kölgelüçe kaba ağaca sığınanlar, sadece Tanrı'nın el-mü'min, es-selâm ve es-müheymin sıfatlarına sığınmakla kalmazlar, aynı zamanda O'nun el-fettah, el-bâsıt, el-latîf ve el-mucîb³⁹ sıfatlarına mazhar olurlar. Türk düşüncesinde biri zorda kaldığı zaman, kutsal kaba ağacın gölgesine sığınır ve müşkilini açması için Tanrı'ya yalvarır. Tanrı da yukarıdaki sıfatlarına uygun olarak onun müşkilini çözer.

Sonuç olarak şunu diyebiliriz: Mitoloji araştırmalarında sadece kelimelerin lügat anlamına bakmak yeterli değildir. Bu kelimelerin aynı zamanda arka anlamlarına, kültürel anlamlarına bakılmalıdır. *Dede Korkut* hikâyelerini de aynı mantıkla ele alıp incelemek gerekir.

³⁷ A. Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakıpnamelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983, 111-112.

³⁸ S. Başer, *age*, 37-39.

³⁹ S. Başer, *age*, 46, 51, 57.